

УДК 343

*Сімонович Д. В.,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини
та психіатрії ХНУВС*

ПРАВОВА СУТНІСТЬ ТА СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ

У статті аналізуються теоретичні аспекти визначення поняття кримінальні процесуальні гарантії. Досліджується правова сутність кримінальних процесуальних гарантії. На підставі співвідношення понять «правові гарантії», «юридичні гарантії», «кримінальні процесуальні гарантії» визначається їх система.

Ключові слова: кримінальні процесуальні гарантії, система кримінальних процесуальних гарантії, гарантії дотримання законності, гарантії захисту прав та свобод людини.

Постановка проблеми. Встановлений законом порядок розслідування та розгляду справи у суді повинен дотримуватися усіма особами, які залучаються до кримінального провадження. Але у деяких випадках певні суб'єкти можуть порушувати законний порядок з різних підстав. Законом встановлюється міра відповідальності за порушення закону, це може бути як особиста відповідальність, так і визнання певних рішень та дій такими, що не мають юридичних наслідків. Система засобів, які спонукають усіх дотримуватися встановленого КПК України порядку, у теорії кримінального процесу отримала назву – кримінально-процесуальні гарантії. Завданням науковця є постійне вдосконалення доктринальних підходів до системи гарантії, аналізування практики застосування норм закону та вироблення нових більш ефективних засобів встановлення істини та забезпечення прав та свобод людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з кримінально-процесуальними гарантіями завжди привертало до себе увагу науковців та практиків. Відомими є праці Е. Ф. Куцовой [1], Л. М. Лобойко [2], М. А. Погорецького [3], В. М. Трофименко [4] та інших. Вдосконалення норм кримінального процесуального законодавства значно розширює можливості наукового аналізу.

Метою статті є на підставі аналізу змісту поняття «кримінально-процесуальна гарантія» встановити правову сутність кримінальної процесуальної гарантії.

Виклад основного матеріалу. Кримінально-процесуальна форма як правова форма є сукупністю однорідних процесуальних вимог до дій учасників процесу, спрямованим на досягнення матеріально-правового результату, а також сукупністю умов, встановлених процесуальним законом для вчинення органами слідства, прокуратури і суду тих дій, якими вони здійснюють свої функції в області розслідування і вирішення кримінальних справ [5, с. 51]. Деякі автори зазначають, що кримінально-процесуальна форма це передбачений законом порядок провадження процесуальних дій і прийняття рішень, порядок провадження у кримінальних справах [6, с. 18]. Кримінально-процесуальна форма служить надійним засобом підтримання законності у ході кримінально-процесуальної діяльності.

Значна кількість авторів наполягає, що кримінально-процесуальна форма являє собою правовий режим кримінально-процесуальної діяльності, що включає виконання певних процесуальних умов, дотримання юридичних процедур та забезпечення гарантій при провадженні у кримінальній справі [7, с. 11-12]. Це обумовлює необхідність дослідження правової сутності цієї юридичної категорії.

Для визначення правової сутності процесуальної форми необхідно визначити чи є вона гарантією, засобом, умовою або структурним елементом механізму забезпечення прав особи. Слід погодитися з авторами монографії «Юридическая процессуальная форма», які зазначають, що процесуальна форма є однією з юридичних гарантій забезпечення прав та свобод особи. Як правильно зазначається «за умов суворого режиму законності підвищення якості правозастосування пов'язано перш за все з вдосконаленням системи юридичних гарантій правильного застосування права, однією з яких є процесуальна форма» [8, с. 13].

На думку Ю. М. Грошевого процесуальна форма гарантує права та законні інтереси всіх осіб, які беруть участь у справі, у тому числі підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, свідків, експертів та інших учасників процесу, додержання вимог повноти, всебічності та об'єктивності розслідування справ про злочини, постановлення законного, обґрунтованого та справедливого вироку. Процесуальна форма гарантує додержання вимог повноти, всебічності та об'єктивності розслідування справ про злочини, постановлення законного, обґрунтованого та справедливого вироку [7, с. 12]. Про те що процесуальна форма є гарантією забезпечення прав людини свідчить аналіз поняття «юридична (правова) гарантія».

Поняття «гарантія» багатогранне та було предметом чисельних досліджень, а тому звернемо увагу лише на ті аспекти, які сприятимуть більш докладному висвітленню предмета дослідження. Розкриваючи філологічний аспект поняття «гарантія» М. А. Погорецький зазначає, що слово «гарантія» походить від французького «garantie», яке означає поруку, умову, яка що-небудь забезпечує. Зі змісту терміну «гарантія» автор виділяє такі складові: а) порука, б) умова, в) забезпечення. При цьому порука - це запевнення, гарантія в чому-небудь; взята на себе відповідальність за когось. Умова - це: 1) необхідна обставина, яка уможливило здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; 2) обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; 3) правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь. Забезпечення - 1) це створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; 2) захищати, охороняти що-небудь від небезпеки [3].

Правові гарантії – феномен загальноправовий. У науковій юридичній літературі питання про поняття і систему юридичних гарантій розглядається з різних точок зору. На думку П. М. Рабіновича, під юридичними гарантіями слід розуміти норми права і засновану на них правозастосовчу діяльність, індивідуальні юридичні акти, в яких ця діяльність фіксується [9, с. 237]. Досліджуючи питання про сутність та види юридичних гарантій С. М. Протченко зазначає: «Аналіз наукової літератури із зазначеної проблематики дає змогу зробити такі висновки: по-перше, гарантії розглядаються як елемент правової системи; по-друге, їх пов'язують з поняттями міра охорони, міра правового захисту, юридична відповідальність; по-третє, вони вивчаються як самостійна категорія, що має власні риси, об'єкт, а також систему, структуру та методи реалізації» [12, с. 408-409].

У залежності від рівня правового регулювання юридичні гарантії можна класифікувати на міжнародні та національні. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, а відповідно і положення, що містяться у них, є обов'язковими для застосування на національному рівні.

Національні юридичні гарантії можна поділити на конституційні та законодавчі. У юридичній літературі наводиться наступна система конституційних гарантій прав та свобод людини у сфері кримінального судочинства: 1) конституційні принципи судоустрою; 2) конституційні принципи судочинства; 3) конституційні матеріально-правові і процесуальні права людини; 4) конституційні обов'язки держави, її органів і посадових осіб щодо забезпечення прав та свобод людини; 5) конституційний судовий контроль за дотриманням прав та свобод людини у сфері кримінального судочинства.

чинства; б) конституційні засади несудового контролю за діяльністю державних органів і посадових осіб, які ведуть кримінальний процес [10, с. 16-17].

На думку М. Я. Никоненко серед усіх юридичних гарантій необхідно виділяти гарантії законності, позитивні об'єктивні умови, що сприяють підвищенню рівня розвитку суспільства, добробуту народу, а також юридичні засоби і способи, через які забезпечується режим законності у країні. «Гарантії законності є гарантіями не лише кримінально-процесуальними, а являють собою умови, засоби і способи, встановлені нормами різних галузей права. Їх неможливо ні ототожнювати, ні протиставляти іншим видам гарантій. Отже гарантії законності є фундаментальними правовими гарантіями, які поширюють свій вплив на всі галузі права в цілому, а також є гарантіями кожної галузі права зокрема. Це означає, що для правової системи в цілому гарантії законності є загальними правовими гарантіями» [11, с. 49-50]. Не є виключенням і кримінальне процесуальне право.

У процесуальній літературі триває дискусія щодо поділення кримінально-процесуальних гарантій на гарантії правосуддя та гарантії прав та свобод особи. М. М. Полянський вважав, що процесуальній науці слід відмовитися від класифікації гарантій на гарантії правосуддя і гарантії прав особи і «встановити єдине поняття гарантій правосуддя, яке органічно включає і поняття гарантій прав особи» [14, с. 182]. На думку М. А. Погорецького концепція єдиної системи гарантій правосуддя ґрунтувалася на помилковому розумінні єдності інтересів особи і інтересів правосуддя й мала політичний окрас комуністичного режиму; її прибічники помилково, на думку автора, вважали, що все, що служить забезпеченню вирішення завдань процесу, служить також і забезпеченню прав особи [15, с. 58]. Не усі вчені погоджувалися з таким підходом. Наводилася слушна критика щодо поєднання завдань правосуддя та інтересів обвинуваченого і дане положення у подальшому не знайшло підтримки серед процесуалістів [16, с. 102]. Безумовно не можна ототожнювати інтереси правосуддя та інтереси обвинуваченого. Найбільш до інтересів правосуддя можна віднести інтереси потерпілого, але й вони не завжди збігаються з інтересами правосуддя. Проте саме процесуальна форма сприяє як вирішенню завдань правосуддя, так і забезпеченню прав та свобод людини, яка залучається до кримінальної процесуальної діяльності не тільки як підозрюваний, обвинувачений.

Питання щодо єдності кримінально-процесуальних гарантій правосуддя та особи вирішується в залежності від ставлення до співвідношення публічних та приватних інтересів у такій специфічній галузі як кримінальне провадження. Специфічність полягає у тому, що реалізуючи державне обвинувачення одночасно вирішуються як публічні, так і приватні інтереси.

Захист приватного інтересу у кримінальному судочинстві є саме публічним інтересом. Цілком слушними є доводи Ю. П. Алєніна та Ю. О. Гурджі, які також дійшли обґрунтованого висновку, що гарантії прав особи мають публічний характер. Як аргументи ними надається: 1) увага сучасної теорією держави і права, теорії прав людини, теорії кримінального процесу на становище особи та її інтересів у структурі цінностей держави і на переорієнтацію правозастосовчої практики на природно-правові цінності; 2) запит законотворчої практики на розроблення системи гарантій прав особи і механізму їх реалізації при здійсненні правосуддя [17, с. 31].

Як зазначає В. Т. Трофименко кримінально-процесуальні гарантії – це система або сукупність правових способів та засобів, що забезпечують усім і кожному рівні правові можливості для придбання та реального здійснення своїх прав і свобод при розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ [4, с. 7]. Аналізуючи систему таких умов, засобів і способів, автор на перше місце ставить саме процесуальну форму. Л. М. Лобойко визначає кримінальні процесуальні гарантії – як визначені процесуальним законом засоби забезпечення ефективного функціонування кримінального процесу. І також у системі гарантій називає кримінальну процесуальну форму [2, с. 277-278]. Т. В. Омельченко вважає, що кримінально-процесуальні гарантії це закріплені в Конституції України правові положення (юридичні засоби), що регламентують право кожного звернутися за захистом порушених прав до певних державних органів і їх обов'язок реагувати відповідним чином, встановлюють принципи процесуальної форми розслідування і розгляду кримінальних справ, закріплюють основи правового статусу суб'єктів процесу, надають можливість зацікавленим особам брати активну участь у судочинстві, визначають порядок і міру можливого обмеження їх конституційних прав і свобод з метою встановлення обставин вчиненого злочину [10, с. 14].

М. Я. Никоненко вважає, що кримінально-процесуальні гарантії – це передбачені кримінально-процесуальним законом умови, засоби і способи щодо забезпечення прав суб'єктів кримінального процесу, захисту їх законних інтересів, забезпечення реалізації їх прав, а також здійснення правосуддя в кримінальних справах та виконання завдань кримінального судочинства [11, с. 52]. До сутнісних ознак кримінально-процесуальних гарантій М. А. Погорєцький додає й такі: а) спрямованість на реалізацію повноважень осіб, які ведуть кримінальний процес; б) спрямованість на реалізацію прав та обов'язків осіб, які залучаються до кримінального процесу; в) спрямованість на реалізацію обов'язків суб'єктів кримінального процесу г) публічність, д) диспозитивність [3].

П. С. Елькінд як основні види гарантій виділяла: процесуальні норми, закріплені у них права та обов'язки учасників кримінального провадження; принципи судочинства, які закріплені в правових нормах; кримінально-процесуальну форму; діяльність учасників кримінального судочинства; систему перевірки обґрунтованості прийнятих рішень, систему контролю за законності процесуальних дій; систему процесуального примусу, процесуальні санкції [17, с. 67].

Аналізуючи висловлені у науковій літературі погляди М. Я. Никоненко зазначає, що кримінально-процесуальними гарантіями є по-перше, кримінально-процесуальна форма. По-друге, принципи кримінально-процесуального права. По-третє, процесуальні права і обов'язки суб'єктів кримінального процесу. Це обумовлено тим, що процесуальні права і обов'язки одних суб'єктів є способами реалізації прав інших суб'єктів, а також – одні права суб'єктів є способами реалізації інших прав цих суб'єктів. По-четверте, заходи процесуального примусу, які застосовуються у передбачених кримінально-процесуальним законом випадках, тобто за наявності певних підстав і в порядку, передбаченому законом. По-п'яте, це здійснення судового контролю та прокурорського нагляду. До кримінально-процесуальних гарантій відносять також правові норми, санкції, правові інститути, стадії тощо [11, с. 52-53].

Тобто переважна більшість вчених-процесуалістів процесуальну форму відносять до гарантій правосуддя та забезпечення прав та свобод людини під час кримінального провадження.

У системі кримінально-процесуальних гарантій виділяють гарантій-умови і гарантій-засоби. Так, досліджуючи правові гарантії діяльності адвокатів О. Г. Яновська пише, що система правових гарантій діяльності адвоката складається з двох видів: гарантій-умов і гарантій-засобів [13, с. 37-39]. До правових гарантій-умов вона відносить права та обов'язки адвокатів, процесуальну форму кримінального процесу і процесуальні санкції, – це такі гарантії, на її думку, які своїм існуванням зумовлюють можливість їх здійснення. Правові гарантій-засоби це правова форма закріплення цих гарантій, діяльність учасників процесу, в ході якої здійснюються права адвокатів і виконуються їх обов'язки, суб'єкти реалізації даних гарантій, – це гарантії, які складають і визначають механізм реалізації правових гарантій-умов. Думається, що аналогічну класифікацію доцільно застосовувати до будь якого суб'єкту кримінальної процесуальної діяльності. Але й тут важливим елементом є дотримання процесуальної форми провадження у кримінальних справах.

Висновок. Таким чином, дотримання процесуальної форми кримінального провадження є юридичною гарантією встановлення істини у справі?

Здійснення правосуддя та забезпечення захисту прав та свобод людини, яка залучається до кримінального провадження.

Література:

1. Куцова Э. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе / Э. Ф. Куцова. – М.: Издательство МГУ, 1972. – 114 с.
2. Лобойко Л. М. Кримінально-правові гарантії реалізації імперативного методу правового регулювання в практиці кримінально-процесуальної діяльності / Л. М. Лобойко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2005. – № 1. – С. 276-288.
3. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій / М. А. Погорецький // Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер. : Право. - 2014. - № 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_2_27.
4. Трофименко В. М. Уголовно-процесуальные гарантии личности в стадии судебного разбирательства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. М. Трофименко. – Х., 2000. – 223 с.
5. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: Основные положения науки советского уголовного процесса. Т. 1 / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1968. – 470 с.
6. Кримінальний процес України / За ред. Ю. М. Грошевого, В. М. Хотенця. – Х.: Право, 2000. – 496 с.
7. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. – Х. : Право, 2010. – 608 с.
8. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Виртук Н.В., Горшенев В.М., Добровольская Т.Н., Иконичкая И.А., и др.; Под ред.: Горшенев В.М., Недбайло П.Е. - М.: Юрид. лит., 1976. - 279 с.
9. Рабинович П. М. Упрочение законности - закономерность социализма. Вопросы теории и методологии исследования / П. М. Рабинович; Отв. ред.: Кульчицкий В.С. - Львов: Вища шк. ; Изд-во при Львов. ун-те, 1975. – 260 с.
10. Омельченко Т. В. Конституційне право особи на правову допомогу і його реалізація на досудових стадіях кримінального процесу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т. В. Омельченко. – Нац. Ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 212 с.
11. Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину: дис. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.09 / М.Я. Никоненко. – К., 2007. – 261 с.
12. Протченко С. М. Сутність та види юридичних гарантій, які передбачені для працівників органів внутрішніх справ / С. М. Протченко // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2007. – Вип. 36. – С.407-415.
13. Яновська О. Г. Правові гарантії діяльності адвоката-захисника в кримінальному процесі України / Дис...канд. юрид. наук. – К. 1998. - С.37-39.
14. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса / Н.Н. Полянский. – М: Юрид. лит.-ра, 1956. - 186 с.

15. Алексеев Н.С. Очерки развития науки советского уголовного процесса / Н. С. Алексеев, В. Г. Даев, Л. Д. Кокорев. - Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1980. - 252 с.
16. Мотовиловкер Я. О. О гарантиях интересов личности и правосудия / Я. О. Мотовиловкер. - М.: Советское государство и право, 1974. - Вып. 6. - С. 100-107.
17. Аленін Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі / Ю. Аленін, Ю. Гурджі // Право України. - К.: 2003. - Вип. 4. - С. 30-32.
18. Элькин П. С. Толкование и применение норм уголовно-процессуального права / П.С. Элькин. - М: Юрид. лит-ра, 1967. - 192 с.

Симонович Д. Правовая сущность и система уголовных процессуальных гарантий.

В статье анализируются теоретические аспекты определения понятия «уголовные процессуальные гарантии». Исследуется правовая сущность уголовных процессуальных гарантий. На основе соотношения понятий «правовые гарантии», «юридические гарантии», «уголовные процессуальные гарантии» определяется их система.

Ключевые слова: уголовные процессуальные гарантии, система уголовных процессуальных гарантий, гарантии соблюдения законности, гарантии защиты прав и свобод человека

Simonovich D. Legal essence and system of criminal procedural guarantees.

The article analyzes the theoretical aspects of the definition of criminal procedural guarantees. Examines the legal essence of criminal procedural guarantees. On the basis of the relationship between the concepts of «legal guarantees», «guarantee law», «criminal procedural safeguards» identified by their system.

Key words: criminal procedural guarantees, criminal procedural guarantees, the guarantees of the rule of law, protection of the rights and freedoms of human.